

TARİHİ ROMANLARDA ÜÇ İSİM: NİZAMÜLMÜLK, HASAN SABBAAH, ÖMER HAYYAM

Durali YILMAZ¹

Tarih, Efsane ve Roman

“Kitaplarda bir efsane dolaşır. İçinde bulunduğumuz bin yılın başına herbiri kendince damgasını vurmuş üç İranlı arkadaştan söz eder efsane: Dünyayı gözlemleyen Ömer Hayyam, o dünyayı yöneten Nizamülmülk ve aynı dünyaya dehşet saçan Hasan Sabbah. Birlikte Nişapur’da öğrenim gördükleri rivayet edilir. Tabii ki bu doğru olamaz çünkü Nizam Ömer’den 30 yaş daha büyüktür ve Hasan eğitimini Rey’de yapmıştır. Belki doğduğu şehir olan Kum’da da biraz ders almış, ama kesinlikle Nişapur’da mektebe medreseye gitmemiştir.

Acaba hakikat Semerkan Yazması’nda mıydı? Derkenarları dolduran vakayinameye göre, üç adam ilk kez Isfahan’da, feleğin elinde kör bir oyuncak olan Hayyam’ın girişimiyle Vezir’in divanında buluşmuşlardı.” (Semerkant, s.85)

Yahya Kemal’in şöyle bir düşüncesi vardır: Osman Bey zamanına ait bir vesika bulunsa ve burada Osman Beyin cahil bir eşkıya olduğu ortaya çıkarsa, hangisine inanacağız? Yahya Kemal’in fikri açık ve kesindir: Elbette bugün bildiğimiz Osman Beye inanacağız...

Osman Bey zamanından bize ulaşan hiçbir yazılı vesika yoktur. O dönemi bir sis perdesi arasından görüyoruz ve kendimize göre

¹ Emekli Öğretim Üyesi

hayalden gerçeğe taşırız. Bu tür boşlukları edebi eserler doldurursa, onlarda anlatılanlar öne çıkar. Mesela, Edebalı'nın Osman Bey'e nasihati hiçbir tarihi vesikaya dayanmaz. Bu, doğrudan Tarık Buğra tarafından uydurularak, onun Osmancık romanında yer almıştır. Şimdi hepimiz onu tarihi bir vesika gibi benimsiyoruz. Aykırı bir durum ortaya çıksa da zihinlerde yer edemez ve unutulur gider.

Aynı şekilde Shakespeaire'in, Julius Caesar oyununda Sezar'a söylediği "Sen de mi Brütüs? Öyleyse yıkıl Sezar!.." ifadesi de böyledir. Sezar'ın böyle bir şey söylediğini gösterir hiçbir vesika yoktur.

Şimdi şöyle bir soru akla gelebilir: Tarihi romanlar, tarihi çarpıtıyor mu?

Hayır, edebi eserler, bilinmeyen tarihin yerini alabilir ve insanlar da buna inanır. Homeros'un anlattığı Truva savaşı böyledir. Bilinen bir tarihi dönemi ve olayı ele alan edebi eserler, yazarın bakış açısı ve yaşadığı dönemin anlayışı açısından ele alır. Bence bu, tarihi çarpıtmak değil, farklı bir bakış ortaya koymaktır. Burada Tarık Buğra'nın Osmancık romanıyla Kemal Tahir'in Devlet Ana romanı örnek verilebilir. Her iki roman da Osmanlı'nın kuruluş yıllarını anlatır ama çok farklı bir bakış açısıyla.

Hasan Sabbah ve Alamut üzerine yazılan romanlara da böyle bakmalıdır. Bazılarına göre Hasan Sabbah'ın adamları haşaşıyyun, bazılarına göre esasiyyun, yani dini esaslara bağlı kişilerdir ve bugünkü Işid benzeridirler. Bunlardan doğru olan hangisidir? Tarihi gerçeği bilemiyoruz.

Bunun bir de sinemaya aktarıldığını düşünelim; araya senaristin, yönetmenin ve kameramanın bakış açıları da girer. Edebi eser, bazı

şeyleri, okurun hayaline bırakır. Sinema ise bunu yapamaz, anlatılanı göstermek zorundadır. Sergey Ayzenştayn, Sinema Derslerinde şöyle bir konuyu örnek verir. Bazac'ın Goriot Baba romanını film olarak düşünelim. Goriot Baba'nın kaldığı pansiyonda bir yemek masası vardır. Bu masanın şekli yazar tarafından belirtilmez. Orada kalanların eşit düzeyde olması, bu masanın yuvarlaklığıyla vurgulanabilir.

Alberto Moravia'ya diyorlar ki: Filme çekilen eserleriniz farklı bir hal alıyor. Bu kadar bozulmalarından rahatsız olmuyor musunuz? Verdiği cevap şöyledir: Roman ve sinema ayrı dillerden konuşur. Bunu Tarih ve edebi eser ayrı dillerden konuşur diye genişletebiliriz.

Şimdi Semerkant romanını incelerken bunu gözönünde bulundurmak gerekir.¹ Bu romanı, Hristiyan bir Arap yazmıştır. Bir Müslüman yazsaydı elbette çok daha farklı olabilirdi.

Ömer Hayyam, 1072 yılında, Nişapur'dan Semerkant'a gelir. Henüz 24 yaşındadır. Burada sarhoşları döven bir çete vardır. Bu çetenin Ebu Ali (İbn Sina)nın öğrencisi Cabir'i dövdüklerine şahit olur ve olaya müdahale eder. Çetenin başı Façalı Surat, onun Ömer Hayyam olduğunu öğrenince üzerine saldırır.” Burada filozoflara ve sarhoşlara yer yoktur,” der. Ömer Hayyam'ın:

“Şarap testimi kırdın Allahım

Zevk yollarımı bağladın Allahım

Yere saçtın lal rengi şarabımı

Tövbeler tövbesi yoksa sen sarhoş musun Allahım”

¹ Amin Maalouf, Semerkant, Çv. Ali Berktaş, YKY İst, 2018

Rubaisini okuyarak onu dinsizlikle itham eder. Buradan da anlaşılıyor ki, Hayam'ın şöhreti hayli yaygındır. Onu tam linç etmek üzereyken şehrin milisleri gelip kurtarırlar.

Çete reisi, kendini kurtaemek ve Ömer Hayyam'ı suçlamak için şöyle bağırır: “Simyacı!..”

Filozofluğun değil simyacılığın suç olduğu anlaşılıyor ki, şehir milisleri Hayyam'ı alıp Kadı Ebu Tahir'e götürürler.

Kadı, Ömer Hayyam'ı kim olduğunu bilir ama milislere bunu hissettirmez ve Hayyam'la yakından ilgilenip onu Semerkant hükümdarı Nasır'la tanıştırır. Hayyam burada Cihan adlı bir kadın şairi tanır. Bu kadınla ilişkisi uzun sürecektir.

Kadı, Hayyam'a şiirlerini yazması için bir defter verir ve böylece rubailer yazılmaya başlar.

Semerkant, Alpaslan tarafından kuşatılır ama onun ölümü üzerine bundan vaz geçilir ve Semerkant hükümdarı ile Selçuklu yönetimi arasında dostluk başlar. Bu sırada Ömer Hayyam, Semerkant'a gelen Nizamülmülk'le tanıştırır. Nizamülmülk ona, bir yıl sonra İsfahan'da görüşme sözü verir.

Yazar, burada Türk düşmanlığını öne çıkarır ve Ömer Hayyam'ı şöyle konuşturur: “Selçuklular böyledir işte; kah dinsiz imansız çapulcular, kah aydınlık hükümdarlar olurlar, ellerinden hem her türlü alçaklık gelir, hem de her türlü soylu davranış...”

Hayyam, bir yıl sonra İsfahan'da Nizamülmülkle görüşmek üzere yola çıkar. Yolda bir han odasında Hasan Sabbah'la tanışır. Hayyam, ona: “Bu kadar çok şey öğrenmiş biriyle hayatımda karşılaşmadım. Biriktirdiğin bu bilgiyle ne yapmak istiyorsun?” diye

sorar. Hasan Sabbah da Nizamülmülk'ün yanına girmek istediğini söyler. Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah'ın dostluğu başlar. Ömer Hayyam, Hasan Sabbah'ı da yanına alarak, yoluna devam eder ve Nizamülmülk'ün huzuruna birlikte çıkarlar.

Nizam, bir hafiye teşkilatı kurmak istemektedir ve bunu Hayyam'a vermek ister. Hayyam öne kabul etmez. Hasan Sabbah'ı önerir. Ömer Hayyam'ın istediği tek şey rasathanedir. Vezir, onun bu isteğini yerine getirir. Hasan Sabbah kısa sürede Vezirin itimadını kazanır ve en yakını olur. Muazzam bir hafiye ordusu kurar.

Melikşah'ın cimriliğini keşfeden Hasan Sabbah, ona Vezirin müsrifliğini söyler ve imparatorluk masraflarının kontrol edilmesini önerir. Melikşah, bu görevi Hasan'a verir ve Hasan divana yerleşir. Hasan Sabbah, hesapları çıkarır ama Meilkşaha sunacağı sırada bazı evrakların çalındığını fark eder. Kandırıldığını anlayan Melikşah, Hasan'ın ölüm fermanını verir ama Ömer Hayyam'ın araya girmesiyle imparatorluk dışına sürgün edilen Hasan Sabbah, ölümden kurtulmuş olur.

Hafiye teşkilatı kurmakta deneyimli Hasan Sabbah, kısa zamanda İsmailileri örgütleyerek teşkilatını kurar. Bunu yaparken, Türklerin idaresinden ve sünnilerden kurtulmayı öne çıkarır. Şöyle bir hadis de uydurur: “Kum'dan bir adam gelecek, insanları hak yoluna çağırarak, insanlar onun etrafında toplanacak, fırtınalar bile onları dağıtamayacak, savaşmaktan usanmayacaklar, yılmayacaklar ve Allah'dan güç alacaklar.” Peygamberin haber verdiği bu kişinin kendisi olduğunu savunur.

Hasan Sabbah, Alamut kalesini ele geçirdikten sonra, fedailerini ciddi bir eğitime tabi tutar ve cinayetlere başlar. Bu arada

Nizamülmülk'ün Melikşah'la arası açılır. Nizam hastadır, Hayyam onun az bir ömrünün kaldığını söyler. Bunu öğrenen nizam, Melikşah'a restini çeker. Saray, özellikle Terken Hatun, Hasan Sabbah'ın adamlarıyla anlaşır ve bir Cuma günü Nizam, Hasan Sabbah'ın bir fedaisi taraf öldürülür. Nizam'ı öldüren de öldürülür.

Hasan Sabbah kararını vermiştir: Cinayetler, Cuma günleri, namaz vaktinde halkın gözü önünde işlenecek, cinyeti işleyen de öldürülmeyi göze alacaktır. Böylece korku salınacaktır.

Yazara göre, Hasan Sabbah'ın adamlarına Haşşaşiyun denilir ve bu batı dillerine assasin (katil) olarak geçmiştir ama aslında onlar, dini esaslara bağlı anlamında esasiyyun'dur. Dahası militan yobazlar.

Nizamın öldürülmesi üzerine, ona bağlı beş subay, intikam yemini ederler ve Hasan Sabbah'a karşı bir örgüt kurarlar. Bu örgüt, saray şairi ve Ömer Hayyam'ın sevgilisi Cihan'ı katleder. Ömer Hayyam da Nizam taraftarlarının ölüm listesine alınmıştır çünkü bu cinayetten o da sorumlu tutulmaktadır. Rasathane de yerle bir edilir. Hayyam'ı öldürmekle görevli subay, onun kaçmasını sağlar. Böylece Ömer Hayyam, bir derviş kılığında oradan oraya dolaşmaya başlar. Bunu öğrenen Hasan Sabbah, Ömer Hayyam'a şöyle bir mektup yazar:

“Bir kaçak gibi yaşayacağına niye kalkıp Alamut'a gelmiyorsun? Ben de senin gibi baskıya uğradım; ama şimdi baskıyı ben yapıyorum. Burada korunursun, bakılırsın, itibar görürsün ve yeryüzünün tüm emirleri bir araya gelse yine de saçının teline dokunamazlar. Muaazzam bir kitaplık kurdum, en nadir eserleri bulabilir, istediğin kadar okuyup yazabilirsin. Burada huzura kavuşacaksın.”

Buradan da anlaşılıyor ki Hasan Sabbah, ilmi çalışmalarını sürdürmektedir. Zaten burada müritleri için bir akademi de kurmuştur.

Ömer Hayyam, Hasan Sabbah'ın teklifini reddeder, kaçak gibi yaşamayı tercih eder ve en yakın adamına şöyle der:

“Artık yaşlandım, güvenilecek birine ihtiyacım var şu yazma yüzünden. Sahip olduğum en değerli şey bu. Hasan Sabbah, dünyaya meydan okuyabilmek için Alamut'u inşa etti. Ben şu minik kâğıttan başka bir şey inşa edemedim gerçi, ama iddia ediyorum ki o, Alamut'tan daha uzun yaşayacak. Benim iddiam, benim gururum da bu işte. Öldüğümde yazmamın hoppa ve kötü niyetli ellere geçebileceğini düşünmek en büyük korkum.”

Ömer Hayyam 4 Aralık 1131 yılında 84 yaşında öldü. Dediği gibi herşey yok oldu rubailer yaşıyor. Alamut kalesi ve kütüphane Cengiz istilasında, yok edildi; ne Semerkant kaldı ne İsfahan...

Yazarın görüşü şöyle: “O zamanda Hayyam'ın çok az rubaisi biliniyordu. Artık birçok rubaisi ezberlendi, alıntılı, tekrarlı, tekrarlı bayağı değiştirildi. Yine bu dönemde birçok tuhaf hadiselere tanık olundu. Ne zaman bir şair, başına bela açabilecek bir dörtlük yazsa, onu Ömer'e mal ediyordu; böylece kendiğine ait olmayan yüzlerce rubai de Hayyam'ınkiler arasına karıştı. Öyle ki yazma da ortada olmayınca gerçeği sahteden ayırmak imkânsızlaştı.”

Yazar, romanın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde, Ömer Hayyam'ın defterini arayan Amerikalı Benjamin Omar Lesage'ı öne çıkarır ve onun ağzından 20. Yüzyıl İranını anlatır. Bu kahramanı İstanbul'a da getirerek Cemalettin Afgani ile görüştürür. Afgani'yi büyük bir düşünür ve devrimci olarak sunar ve onunla Ömer Hayyam'ı özdeşleştirir. Afgani'yi şöyle konuşturur.

“Nizamülmülk, Hasan Sabbah ve Ömer Hayyam... Kişilikleri çok farklıdır ama her biri İran ruhunun ölümsüz bir yönünü temsil eder.

İçimde üçünü birden bulurum kimi zaman. Nizamülmülk gibi büyük bir İslam devleti kurma özlemi taşıyorum. İsterse tahammül edilmez bir Türk sultanı tarafından yönetilsin. Hasan Sabbah gibi İslam âlemini dört köşesine başkaldırı tohumları ekıyorum, beni ölümüne izleyecek müritlerim var. Hayyam gibi şimdinin, içinde yaşanan anın nadir keyiflerini kolluyor, şarap, saki, meyhane, sevgili üzerine dizeler yazıyorum; sahte sofulara hiç güvenmiyorum, onun gibi. Bazı dizelerinde Ömer Hayyam kendinden sözederken sanki çizdiği resim bana aitmiş gibi geliyor. “Şu alacalı bulacalı yeryüzünde bir adam dolaşır, ne zengin, ne yoksul, ne mümin ne kâfir, yaltaklanmaz hiçbir hakikate, saygısı yok hiçbir kanuna... Şu alacalı bulacalı yeryüzünde bu yiğit ve hüznü adam kim ola?”

Lesage, yarı İngiliz, yarı Fransız bir Amerikan vatandaşıdır. İranlı prenses Şirin’i, Afgani’nin yanında tanır. Onunla evlenir. Ömer Hayyam’ın yazmasını da alarak Titanic’le balayına çıkarlar. Titanic batar, Ömer Hayyam’ın bizzat yazdığı defter de Titanic’le denize gömülür.

Eleştiri: Yazarın, Ömer Hayyam’ın dünyasına giremediği ve şiirden pek anlamadığı görülüyor. Türklere, Acemlere, Ruslara bakışı, Batılı bir gözlemdir. İslama bakışı, yüzeyseldir.

Tarihi romanın babası Wolter Scott’tur. Onun İvanhoe romanı ünlüdür. Scott’a göre, tarihi roman yazılırken o dönemin giyecekleri, yiyecekleri, mobilyaları özellikle anlatılmalıdır ki gerçeğe yakın olabilsin. Bu açıdan bakınca Semerkant, oldukça yetersizdir. Bu nedenle Nizamülmülk, Ömer Hayyam, Hasan Sabbah bir türlü ete kemiğe bürünemezler ve sis arkasında kalırlar.